

سیرک تهران و ماجراهای آن

از ۱۲۹۸ - اردیبهشت ۱۲۹۹

مجموعه نشری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروشکاه علوم انسانی ومطالعات فرہنگی

پرتال جامع علوم انسانی

تاکنون پژوهش جداگانه و مفصلی راجع به تاریخچه سیرک (به سبک جدید) در ایران صورت نگرفته است. از زمان برگزاری نخستین سیرک تهران نیز اطلاع دقیقی در دست نیست، ولی مسلم است که اکثر این گونه نمایشها توسط غیر ایرانیها انجام می‌شده است. آنچه که در این مختصر خواهد آمد، ماجرای یکی از نخستین سیرکهای تهران است که در فاصله میان آذر ۱۲۹۸ تا اردیبهشت ۱۲۹۹ مشغول به کار بوده است. بدیهی است که اسناد کوششهای اصلی این سیرک در آرشیوهای دولتی موجود نیست، ولی از لابه‌لای پرونده قضایی مطرح در اداره محاکمات وزارت امور خارجه، که مدارک آن در سازمان اسناد ملی ایران موجود است، می‌توان به گوشه‌هایی از این جریان پی برد. هرچند اساس این اسناد بر مبنای کشمکشهای حقوقی است و مستقیماً به جنبه‌های هنری ارتباطی ندارد، ولی به عنوان تنها مطالب موجود در این باره قابل توجه و جالب است. به هر حال این ماجرا، گوشه‌هایی از جریانات پشت پرده تلاشهای نمایشی

در اواخر دوره قاجار را نشان می‌دهد. همچنین امکان بهره‌وری احتمالی از این ماجرا در جهت تحلیل روان‌شناختی و جامعه‌شناسی این نوع فعالیتها نیز وجود دارد.

در سوم صفر ۱۳۳۸ ق/۴ آبان ۱۲۹۸ ش، «فی‌مابین فؤاد قصیری و آقای میرزا محمد صادق از یک طرف، و آقایان حاجی علی مصری و محمد بن ابراهیم و مولای سعید از طرف دیگر، عقد شراکت بسته شد». که طبق چند شرط سیرکی در تهران شروع به کار نماید. طرف اول قرارداد در حکم سرمایه‌گذار و طرف دوم مجری امر بود. نام سیرک، «شرکت سیرک طهران» بود که از قرار به «مدت یک سال در خیابان لاله‌زار کوچه حاج معین‌التجار بوشهری که ملکی جناب حاجی مهدی بنکدار» بود برقرار باشد. قرار شرکا بر این منوال بود «که در صورت تخلف از شروط پنج هزار تومان از طرف مخالف به عنوان جریمه گرفته شود. مبلغی که برای اتمام کار مقدماتی سیرک پیش‌بینی شده بود پانصد هزار تومان بود که طرف اول قرارداد پرداخت می‌کرد و پس از بازپرداخت هزینه‌های اولیه به آنان، ۴۰٪ سود به طرف اول (هر نفر ۲۰٪ به طور تساوی) و ۶۰٪ به طرف دوم تعلق می‌گرفت. ریاست سیرک به عهده علی مصری بود و صندوق سیرک نیز در اختیار طرف اول قرار داشت ده «هفته به هفته تمام شرکاء پنج نفر در روز جمعه صبحی در منزل مسیو فؤاد حاضر می‌شوند برای رسیدگی به حساب سیرک و آخر هر ماه کلیه منافع بین آقایان شرکاء منقسم می‌شود.»^۱

چند روز پس از امضای قرارداد در ۲۷ صفر/۲۸ آبان، میرزا محمد صادق نیمی از ۲۰٪ سهم خود از منافع سیرک را به فؤاد قصیری واگذار کرد و ۱۰٪ بقیه را نیز در برابر

پانصد و پنجاه تومان به محمد علی خان معزالدیوان^۲ منتقل نمود^۳.

مدت زیادی از این تغییر و تحول نگذشته بود که اولین اختلاف میان شرکا بروز کرد. فواد قصیری و معزالدیوان در ۱۸ ربیع‌الاول/ ۲۰ آذر هریک شکایتی جداگانه به ادارهٔ محاکمات نمودند. معزالدیوان این طور عنوان کرد که شرکای قصیری و او، برخلاف قرارداد «هر شب قبلا می‌خواهند نصف عایدات را ببرند. چنانچه تاکنون برده‌اند. اگر بخواهیم ندیم به مجادله می‌کنند و دیگر با این که قرار نبوده برای آوردن آرتیست پول بگیرند، هفتصد تومان دریافت کرده‌اند و عوض این که بیست نمره آرتیست بیاورند دو نمره آورده‌اند و سیرک با این دو نمره تنها می‌تواند یک ماه کار کند و بعد نمی‌تواند و دیگر اگر مشارالیه‌م شریک هستند، چرا حقوق مطالبه می‌کنند و اگر حقوق می‌خواهند شراکت یعنی چه؟ مستدعی است مشارالیه‌م را احظار و آنها را در حدود قرارداد متقاعد فرمایید و دیگر مخالفت شدیدی که شب گذشته ۱۸ شهر جاری از طرف حاجی علی مصری بروز نموده است. برخلاف قرارداد عده‌ای بلیط به امضای شخصی خودش چاپ کرده، بدون اطلاع به شرکا و دفتر سیرک به مردم داده و معلوم نشد که به چه عنوان این بلیطها را داده و وجه آن را چه کرده؟ از طرف شرکا اظهار شد که چرا بی‌ترتیبی و هرج و مرج^۴ می‌کنی؟ در جواب تندی و گردن کلفتی نمود و مراتب مذکور را هم نایب کمیسیاریای دولت و نمایندهٔ وزارت مالیه مشاهده نمودند و دیگر برخلاف قرارداد اعلانی چاپ کرده که شب چهارشنبه آینده سیرک به منفعت شخصی خودش نمایش می‌دهد...»^۵ در همان اوقات نیز علی مصری و دو نفر از

شرکایش طی نامه‌ای به وزارت امور خارجه متقابلاً علیه فؤاد قصیری و معزالدیوان شکایت نموده و اعلان کردند که: یکی از شرکای سیرک، فؤاد قصیری اووکادا است که تبعه دولت عمانست... حال به واسطه بد نفسی هم‌روزه اسباب‌زحمت این بندگان را فراهم آورده، حتی در کلیه امورات سیرک و در صندوق عایدات شخصاً دخالت می‌کند. در صورتی که به موجب کنترات، حق هیچ‌گونه دخالت در کارهای سیرک [را] ندارد، جز این که از عایدات سهمی خود را بردارد. چون این چاکران مسلمان و در مملکت اسلام غریب و مهمانیم و تبعه دولت خارجه هستیم، تمنی داریم که یک نفر نماینده از طرف وزارت جلیله امور خارجه، همه اوقات در سیرک ناظر اعمال این بندگان باشد و صندوق سیرک و عایدات در دست ایشان باشد. بعد از نمایش موافق کنترات سهمی هر یک را رد کرده و ضمناً جلوگیری از حرکات خارج از قانون شرکا و غیره بنمایند...»^۸

این مناقشه نهایتاً به مصالحه انجامید و در ۲۲ ربیع‌الاول/ ۲۳ آذر کلیه شرکا موقتاً سازش نمودند و قرار بر این شد که به محاسبات تا روز امضای مصالحه نامه رسیدگی شده و دیون سیرک تأدیه گردد. «آنچه که باقی می‌ماند طلب جناب مسیو فواد است که باید مطابق مواد ذیل تأدیه گردد. (تدریجاً)، از عایدات همه روزه سیرک باید مخارج را پرداخت، پس از آن مخارج اکثریت را موضوع کرده، آنچه باقی می‌ماند از بابت دین سیرک [به] مسیو فواد پرداخته و رسید دریافت گردد». براساس مواد دیگر این قرارداد، بودجه کلیه اعضا، به استخدام آرتیستهای جدید باید با اطلاع طرفین باشد.^۹

ترک مخاصمه شرکای سیرک بیش از چند روز دوام

نداشت و بنا به گزارش مورخ ۲۵ ربیع‌الاول/۲۶ آذر مأمور
 نظمیه حاضر در سیرک: «از برداشت نمایش عصر جمعه که
 پنجاه و یک تومان و نه قران بود، مبلغ نوزده تومان به
 آرتیستها دادند چون اظهار می‌کردند که مخارج نداریم،
 محمد ابراهیم با معز دیوان به زبان فرانسه بنای مشاجره و
 نزاع را گذاشت و فحاشی کرد که معز دیوان گفت به زبان
 فرانسه به من می‌گوید مادر... پدر... اشخاص زبان-
 دان تصدیق کردند که راست می‌گوید...»^{۱۱} محمدعلی‌خان
 معزالدیوان نیز طی شکایتی شبیه همین ماجرا را به اطلاع
 وزارت امور خارجه رساند و استشهاد مردم حاضر در نزاع
 را نیز ضمیمه پرونده کرد.^{۱۲}

کار سیرک به صورت بالا ادامه پیدا کرد ولی بالاخره
 در غره ربیع‌الثانی/۲ دی با دعوی شرکا سیرک «آقای معز-
 الدیوان در سیرک را بسته و به صدای جلی فریاد می‌کرد که
 دیگر ایهاالناس سیرک طهران باز نمی‌شود...»^{۱۳}

به دنبال این پیش‌آمد، بونن سفیر فرانسه در تهران^{۱۴}
 نامه‌ای به اعتلاء‌الملک خلعتبری در وزارت امور خارجه
 نوشت که «معز دیوان نام تبعه ایران برای اداره سیرک
 طهران با دو نفر مراکشی تبعه فرانسه و یک نفر شامی و یک
 نفر مصری سرباز شده و از قراری که تبعه دوستدار اظهار
 می‌دارند در لیلۀ ۲۳ دسامبر ۱۹۱۹ [/ غره ربیع‌الثانی] در
 موقع نمایش در درب سیرک ایستاده و تماشاچیان را از
 دخول مانع شده، اظهار داشته است که چون سیرک ورشکست
 شده، دیگر نمایش نخواهد بود. سپس داخل محل فروش بلیط
 شده، بلیطها را ضبط نموده و چراغها را خاموش کرد. بدین
 طریق نمایش به وقوع نپیوست. چون نظایر این قبیل وقایع

موجب خسارت کلی برای تبعه دوستدار خواهد گردید، لذا از آن جناب متمنی است مقرر فرمایند قوای تأمینیه از حرکات خلاف معز دیوان جلوگیری نمایند...^{۱۵}

در برابر، معز دیوان به دلیل ضرر دادن متوالی سیرک، خواهان صدور اجازه تعطیل سیرک شد.^{۱۶}

به دنبال تقاضای فوق قصیری و معز دیوان نامه مشترکی به تاریخ ۶ ربیع الثانی / ۷ دی به ریاست محکمه تجارت نوشتند و در آن ادعا کردند که: «سی نفر آرتیست معروف علی مصری و شرکای او محمد ابراهیم و مولای سعید، گداهای کچل این شهر بوده که ملاحظه فرموده‌اید. به موجب اعلان رسمی آنها که بدون مشورت و اطلاع با شده، تاکنون تقلبات آنها ثابت و این حرکات تضييع حقوق حق ما را نموده و خواهد نمود و به این نویدها سه هزار تومان تاکنون وجه نقد داده‌ایم و خسارت کشیده‌ایم، این چند نفر که اعتبار شخصی ندارند... بلیطهایی که شب گذشته فروخته‌اند ایداً ما اطلاع نداریم که در کجا چاپ شده، لهنذا... سیرک را توقیف نمایید تا کار در محکمه محترم تسویه شود والا مسؤل هیچگونه اعمال بی‌رویه آنها نخواهیم بود. در صورتی که می‌دانید که در سیرک زیاده از پانصد نفر بیشتر جای نداشته، تقریباً سه هزار نفر بلیط فروخته شده که ملاحظه فرموده‌اید که مردمان به چه شکل وارد و به زور آژان و قزاق جلوگیری می‌شد و آبروی اشخاص محترم را برای جلب منافع شخصی خود برده، چنان که يك نفر وزیر مدتی ایستاد، و به واسطه کثرت جمعیت فرار اختیار کرد.^{۱۷}

در برابر این اقامه دعوی جدید قصیری و معز دیوان، علی مصری و شرکایش، میرزا محمد حقوقی را به وکالت از

جانب خویش معرفی نمودند^{۱۸} و بالاخره جلسه دادگاه در هشتم ربیع الثانی/ ۹ دی با حضور فواد قصیری، معز دیوان، میرزا محمد حقوقی و اجزای دادگاه در دایره تجارت وزارت امور خارجه تشکیل شد. در این جلسه علاوه بر مطالب مطرح شده در مکاتبات و مناقشات قبلی، موارد جدیدی از سوی طرفین مطرح شد. از جمله فواد قصیری اعلام کرد: «محمد ابراهیم معروف به مراکشی، فقط به مواد کنترات مخالفتم نموده، بلکه پول مرا به کلاهبرداری برده، چون که در اعلانات که تقدیم محکمه شده اظهار کرده که سی نمره آرتیست وارد می‌کند، در صورتی که دو نمره آرتیست فقط وارد کرده، یک نمره ژاپونیها که شبی ده تومان حقوق آنها می‌باشد و یک نمره مال اوس ویکتور که پنج تومان شبی حقوق اینها می‌باشد» میرزا محمد حقوقی وکیل طرف مقابل اساساً حضور معز دیوان را در این دادگاه بیمورد خواند، چرا که در شراکت‌نامه اصلی نام وی نیامده است. ولی دادگاه پس از دفاع معز دیوان براساس مدارک ارائه شده، ادعای حقوقی را رد کرد. مجدداً میرزا محمد حقوقی در دفاع از موکلان خود، کلیه ادعاهای طرف مقابل را رد کرد و در آخر گفت: «راجع به تقاضای تسویه که مفهوم اظهارات آقایان مسیو فواد و معز دیوان تسویه محاسبه و قطع و فصل شرکت است... بنده نیز از طرف موکلین خود اظهارات ایشان را استقبال و این تقاضا را تعقیب [می‌کنم] و از محضر هیئت عادل فطرت محکمه محترمه تقاضای تعیین جلسه برای رسیدگی به کلیه محاسبه سیرک و صدور قرار فسخ یک مذاکره موهوم و موهون موسوم به قرارداد را می‌نمایم.» فواد قصیری نیز ضمن تأیید مجدد تسویه حساب تقاضا کرد که «در خاتمه این جلسه

يك شخص مصفی از امشب تعیین بفرمایید و به توسط محکمه محترمه و قنسولگری محترم فرانسه از امشب مهر و موم شود که بیش از این خسارت عاید ما نشود». میرزا محمد حقوقی در جواب اظهار کرد که اگر سیرک تعطیل شود، امکان بازپرداخت بدهیهای ادعا شده وجود ندارد و لذا خواستار ادامه سیرک بدون حضور قصیری و معز دیوان شد تا علی مصری و دوستانش بتوانند بدهیها را بپردازند^{۹۱}. در این جا نواد به شدت به این امر اعتراض کرد و مجید الملك^{۹۲} رییس دایره محاکمات تجارت طی راپرتی به ریاست کل محاکمات چنین نوشت: «... پس از قرائت قرار محکمه در حضور متداعیین، فواد قصیری با حضور نماینده سفارت فرانسه به تشدد و اظهارات خارج از نزاکت نموده، بنده حسب الوظیفه چندین مرتبه به او اخطار کردم که در محکمه رسمی از اظهارات خارج از نزاکت خودداری نمایید. چنانچه به قرار صادره اعتراض دارید، قانون به شما حق می دهد که به محکمه مافوق تظلم کنید. اخطارهای متوالی محکمه در وجود او اثری نبخشید و متوالیاً بر تشدد و هتاکی خود افزود و بالاخره چون در ضمن تشددات اظهار داشت که مراکشیها دزد هستند و شما حق مرا می خواهید به دزدها بدهید، این اظهار بیشتر در نظر قونسول فرانسه ناگوار آمد و مورد اعتراض مشارالیه واقع شد. بنده پس از آن که ملاحظه کردم که اخطارهای محکمه در مقابل او اثری ندارد و ممکن است بیش از این ملایمت کردن اسباب زحمت و اعتراض حقه نماینده سفارت فرانسه بشود به مأمور اجرا امر دادم او را از اطلاق محکمه خارج نماید، ولی نماینده سفارت فرانسه متقاعد نشد و مجازات او را جداً تقاضا نمود. چون موافق ماده ۹۳

اصول تشکیلات، محکمه موظف است نسبت به اهمیت تقصیر خاطی از شش الی چهل و هشت ساعت حکم توقیف صادر نماید، مراتب را محض استحضار خاطر محترم معروض داشت که به هر طور مقتضی می‌دانند مجازات او را تعیین فرمایند که حیثیات محکمه دولت محفوظ بماند. «^{۲۱} سفیر فرانسه نیز طی نامه‌ای به رفتار قصیری در برابر تبعه فرانسه به شدت اعتراض کرد و خواهان مجازات او شد.^{۲۲}

ظاهراً عملیات خارج کردن فواد قصیری از محکمه چندان به سادگی صورت نگرفته بود. وی فردای روز محکمه نامه تظلمی به سپهبدار اعظم رییس‌الوزرای وقت می‌نویسد و طی آن اعلام می‌دارد: «... مجیدالملک رییس محاکمات تجارته بر ضد من حکمی صادر کرد. چون این بنده از امضای چنین حکم جابرا نه‌ای امتناع ورزیدم، آقای مجیدالملک متغیر شده، امر دادند سه نفر قزاق این بنده را از مجلس کشیده، ببرند. دست مرا شکسته و سر مرا زخمی کردند. از دست بی‌اعتدالی چنین قاضی به اداره مدعی‌العموم هم تظلم نموده‌ام...»^{۲۳} به هر حال محکمه تجارت به تاریخ ۹ ربیع‌الثانی/ ۱۰ دی حکمی صادر کرد که بر اساس آن: «از امشب تا موقعی که محاسبین راپورت خود را به محکمه بدهند، به‌طور موقت علی مصری و دو نفر شریک او سیرک را جریان بدهند. لازم است قدغن نمایید یک نفر آچودان از امشب در سیرک حاضر شده، در کلیه خرج و دخل سیرک نظارت نموده، راپورت آن را به محکمه بدهد و نیز قدغن فرمایید علی مصری و شرکای او مطابق قرار محکمه یک نفر ضامن به مبلغ یکصد و پنجاه تومان که طرف اعتماد اداره اجرا باشد بسپارند و نیز مقرر دارید یک نفر بصیر، اجاره تخمینی سیرک را از بابت بنا و صندلی

و چوب بست معین نموده، به محکمه اطلاع بدهد و قرار اجاره آن داده شود.^{۲۲}

پس از صدور این حکم معزز دیوان طی نامه‌ای که به امضای فواد قصیری نیز رسیده بود ضمن اعتراض به حکم عنوان کردند که: «پس از دو ساعت مشاوره، محکمه محترم رأی کتبی دادند به این که مسیو فواد و بنده در سیرکک نرویم تا مدت يك هفته که رسیدگی به حساب سیرکک شود. در صورتی که حساب سیرکک در يك ساعت رسیدگی و پس از تقاضای تصفیه، طرفین در شرکت می‌بایست سیرکک را توقیف [کرده]، تا زمانی که تصفیه شود دو هزار و پانصد تومان طلب ما محقق حساب دخل و خرج سیرکک باید رسیدگی شود. زمانی محکمه محترم می‌تواند دارایی و سرمایه ما را از تصرف ما خارج [کرده و] به آنها بدهد که ضامن، طلب ما را گرفته یا وجه را گرفته، زیرا که به هر قسمی که تصفیه شود این شرکت به واسطه طلب محقق و مسلم، این بنا و اساس متعلق به این جانبان خواهد بود.^{۲۵}

به دنبال ارسال این نامه، علی مصری و شرکایش نامه‌ای به فواد قصیری نوشتند و در آن به وی متذکر شدند که «از دو حال خارج نیست، اگر فی الواقع شما پول خودتان را می‌خواهید و میل دارید که سیرکک کار بکند یا این که قدری پول که در نظمیة است گرفته شود و جهت نقر آرتیست فرستاده شود یا این که در سیرکک بسته شود تا تکلیف مردم معین شود و الا کاغذ معزز دیوان یا جناب عالی که به جاهای دیگر نوشته‌اید که پول از برای شما نمی‌شود و نه این که در سیرکک باز شود که هر شب استفاده برداشته شود. این حرف آخر است...»^{۲۶}

سیرک به منظور ادای بدهیها از ۱۳ ربیع الثانی/۱۴ دی شروع به کار کرد و صاحبان سرمایه نیز موقتاً از حضور در سیرک منع شدند^{۲۷}. اعلانی نیز از طرف محکمه تجارت دیوان محاکمات وزارت خارجه منتشر شد که طی آن عنوان گشت که: «چون شرکت سیرک طهران مشغول رسیدگی به حساب شرکت است، لهذا اطلاعاً اعلام می‌دارد تا هنگامی که محاسبین صورت محاسبه دخل و خرج سیرک را به محکمه تجارت دیوان محاکمات تقدیم نداشته و عمل سیرک تصفیه نشده است، چنانچه کسی به عنوان سیرک معامله و خریداری بنماید، شخص معامله‌کننده و خریدار مسئول آن خواهد بود و شرکت سیرک به هیچ وجه مسئولیتی نخواهد داشت.»^{۲۸}

در همین زمان معز دیوان و فواد قصیری وکالت دعوای خویش را به حسین‌زاده واگذار کردند. این در حالی بود که خود قصیری به وکالت دعوای مشغول بود.^{۲۹}

کار سیرک به روشی که محکمه تصمیم گرفته بود ادامه پیدا کرد. گزارشگران دولتی را پورتهایی از نمایش سیرک به وزارت خارجه دادند که به عنوان نمونه می‌توان به مورد زیر اشاره کرد: «شش نفر از پهلوانان که در اعلان سیرک اسامی آنها ذکر شده است قرارداد می‌نمایند با شرکا که در شب ۱۲ و ۱۳ شهر حال نمایش پهلوانی در سیرک بدهند و حضرات به وسیله اعلان منتشر نموده، شب مزبور حاضر شده، موقع نمایش اسباب خودشان را برده و نمایش نمی‌دهند. حضرات تماشاچیان از این حرکات منزجر شده شرکای سیرک شکست شبهای بعد را از پهلوانان می‌بینند و ادعای خسارت می‌نمایند...»^{۳۰}

یکی از محورهای اصلی اختلاف میان شرکای سیرک

تعیین مبلغ دقیق سرمایه‌گذاری قصیری و معز دیوان بود. محاسبین، مبلغ دقیق سرمایه‌گذاری اولیه ۲۳۴۹۸ فران اعلام کردند که مورد قبول شرکا قرار گرفت^{۳۱}. سه روز پس از این توافق میرزا محمد حقوقی و کیل علی مصری و شرکایش به دلیلی نامعلوم از وکالت آنان استعفا داد^{۳۲}. در بیستم ربیع‌الثانی نیز اعلانی از سوی مجیدالملک در نشریات تهران منتشر شد مبنی بر این که: «چنانچه کسی طلبی از شرکت سیرک طهران داشته باشد لازم است از تاریخ نشر این اعلان تا سه روز دیگر مدرک خود را به دفتر محکمه تجارت آورده به محاسبین تسلیم دارد والا پس از انقضای مدت مزبوره پذیرفته نخواهد شد.»^{۳۳}

در تاریخ ۲۲ ربیع‌الثانی/۲۳ دی بار دیگر جلسه دیوان محاکمات وزارت امور خارجه تشکیل شد. در این جلسه راپورت محاسبین به محکمه قرائت شد و سپس علی مصری، مولای سعید و محمد بن ابراهیم تقاضای انحلال سیرک را کردند ولی حسین زاده و کیل معز دیوان و فواد قصیری مشکل انحلال سیرک را وجه پرداختی به عنوان آرتیستها دانست و خواستار پی‌گیری این جوه از علی مصری و شرکایش شد. محاسب محکمه در توجیه امر، اعلام داشت که بر اساس دفاتر مورد تأیید معز دیوان و قصیری، مبلغ ۱۰۶۱۴ قران را تحت عنوان پرداختی به آرتیستها عنوان کرد^{۳۴}.

در انتهای دادگاه رأی محکمه چنین صادر شد که: «چون از نتیجه راپورت محاسبین که در دوسیه عمل مضبوط است مستفاد می‌شود که سیرک طهران در مدتی که ادامه داشته ضرر نمی‌داده، به این معنی که عایدات آن به‌طور متوسط در مدت سی و دو شب با مخارج جاریه مقابله و کفافی نمی‌کرد،

به علاوه عموم شرکا در محکمه اظهار داشتند دوام شرکت با حال حاضره موجب خسارت کلی آنها خواهد بود، به این جهت تقاضای انحلال شرکت را نمودند، لهذا محکمه چنین اتخاذ عقیده می نماید: «اولاً... باید موسسات شرکت سیرک طهران از قبیل ساختمان و چوب بست و صندلی و غیره آن چه متعلق به شرکت است به مزایده گذارده شده، وجوه حاصله از آن به طلب کاران شرکت — که محاسبین صورت آنرا ترتیب خواهند داد — پرداخته شود و مازاد آن به معز دیوان و مسیو فواد از بابت هزار تومانی که موافق قرارداد شرکت به عنوان رأس المال در شرکت سیرک گذارده اند عاید گردد... ثانیاً... معز دیوان باید موافق راپورت محاسبین مبلغ یکصد و شصت و یک تومان و چهار هزار و دویست دینار که به عنوان مصارف جاریه از صندوق عایدات برداشت کرده به محکمه عاید دارد که به چهار فقره طلب کاران سیرک از بابت قراول موزیک و کرایه فرش و کرایه چراغ و فوق العاده آژان پرداخته شود یا از طلب کاران مزبوره رسید و وجه گرفته به محکمه تسلیم نماید و در صورت اخیر مبلغ چهل و شش تومان و نه هزار و ششصد دینار که مطابق راپورت محاسبین بقیه طلب معز دیوان خواهد شد باید از وجه موجوده در محاکمات به مشارالیه عاید گردد.. ثالثاً راجع به حقوق آرتیستها... معلوم شد کلیه حقوقی که آرتیستها به اسم دریافت می داشته اند بیست و هفت تومان و پنج هزار بوده است... علی مصری، مولای سعید و محمد بن ابراهیم چون جزو شرکا بوده حق نداشته اند به عنوان حقوق شخصی خودشان هر نفر شیبی سه تومان از صندوق دریافت دارند و باید مبلغی که از این بابت دریافت داشته اند مسترد دارند که به طلب کاران سیرک

پرداخته شود و مسیو واتسن [مدیر داخلی سیرک] نیز شبی پانزده قران که به عنوان پول نهار و علاوه بر روزی شش تومان حقوق خود و خانمش از صندوق دریافت می‌داشته بی‌مورد بوده و باید مسترد دارد که به طلب‌داران عاید گردد. معز دیوان نیز چون جزو شرکای سیرک بود حق نداشته است حقوقی به عنوان صندوق‌داری سیرک از صندوق برداشت نماید...»^{۳۵}

امور مالی سیرک پس از جلسه فوق‌تسویه شد و بی‌ظاهراً برای مدتی سیرک تحت حمایت و کنترل سمارت‌فرانسه به کار خویش ادامه داد. رییس اداره مدعی‌العمومی و زارر خارجه در این باره به اداره نظمیّه نوشت: «چون سابقه مشاچره و تنازعی مابین فواد قصیری و علی مصری و محمد ابراهیم و مولای سعید وجود دارد. این ایام که مجدداً سیرک مفتوح می‌شود ممکن است تولید زحمتی نماید. لهنذا لازم است به آژانهای که مأمور سیرک هستند امر صادر فرمایید که در این خصوص کاملاً دقت نموده و از نزاع و مشاچره جلوگیری نمایند.»^{۳۶}

چند روز بعد از این جریان، مجدداً سیرک توسط کمیسری توقیف شد. فواد قصیری مجدداً عریضه‌ای به ریاست کمیسری نوشت و اظهار کرد: «امروز از طرف ریاست کمیسر محترم يك آژان آمده و گفته که سیرک طهران که تحت حمایت دولت بهیبه فرانسه [است]، باید توقیف شود. خیلی اسباب تعجب است که يك اداره سیرک که پنجاه نفر نان می‌خورند و شش هزار تومان خرج شده به يك حرف توقیف شود.»^{۳۷} ظاهراً دلیل توقیف سیرک تابعیت نامعلوم و مشکوک گردانندگان اصلی آن بود. علی مصری که سابقاً

تابع دولت فرانسه بود، هم اکنون خود را انگلیسی قلمداد می‌کرد: «علی مصری در ضمن استنطاقات خود دعوی تابعیت دولت فحیمه انگلیس را نموده و اظهار داشته قبلاً به واسطه موجود نبودن مدرک تابعیت او تصدیق نشده و پس از معرفی و وصول تلگرام از مصر، تابعیت او محرز و مصدق گردیده و تعرفه به تاریخ پنجم فوریه ۱۹۲۰/۱۶ بهمن ۱۲۶۸ ارائه می‌دهد. لهنذا مقتضی است در این باب تحقیقات کرده و تابعیت قطعی او را معلوم [کرده] و نتیجه را به این اداره اطلاع داده تا طرز جریان امر معلوم شود.»^{۳۸} فواد قصیری نیز که اهل عمان و تبعه ایران بود، یک باره خود را تابع فرانسه اعلام کرد. این ادعای جدید نه تنها موجب حیرت دادگاه و شرکای طرف مقابل واقع شد، بلکه معز دیوان و حسین زاده (وکیل مدافع قصیری) را نیز به حیرت فرو برد. معز دیوان به رییس کل محاکمات وزارت خارجه می‌نویسد: «... فواد قصیری... که در تمام دوسیه‌های خود اعتراف به تبعیت ایران نموده، چند روزی است که می‌گوید در تحت حمایت دولت فرانسه هستم... اداره محترم تشخیص تابعیت^{۳۹} تا دیروز این مطلب را قبول ننموده...»^{۴۰}

کمیسر نمره ۲ دولت نیز در نامه‌ای به رییس کل تشکیلات نظمیه نوشت: «به موجب تلفنی که از ان اداره محترم در عرض حال توقیف شدن سیرک به این کمیساریا رسیده بود، به فواد قصیری مدیر سیرک اطلاع داده، بدو خود به کمیساریا حاضر و شفاهاً اظهار نموده که تبعه فرانسه است، باید از سفارت مربوطه توقیف شود... عجالتاً امشب و فردا سیرک تعطیل است... توضیح این که بیزق دولت فرانسه را نیز در بالای سیرک افراشته است.»^{۴۱}

علی مصری پس از بروز اختلاف جدید از سیرک کنار رفت و فؤاد قصیری قرارداد جدیدی با يك سری آرتیست جدید به ریاست سن‌نان چینی منعقد کرد. بر اساس این قرارداد، درآمد هر شب گروه هنرمندان ده تومان بود ($\frac{1}{4}$ گروه علی مصری)، هر شب می‌بایست چهار سری نمایش انجام می‌شد و هر هفته هم يك بازی جدید به برنامه افزوده شود.^{۴۲}

این سری جدید از سیرک نیز مدت بسیار کمی به طول انجامید و از هم پاشیده شد. قصیری طی نامه‌ای به اداره مدعی‌العموم وزارت خارجه نوشت: «... سن‌نان چینی در حضور آقای یدالله‌خان معاون دفتر محاکمات^{۴۳} به این‌جانب فحش^{۴۴} داده و گفته که بنده دزدم و بعد دست بنده را دندان گرفته و خیلی خون رفته شد که ملزم^{۴۵} شدم زود بروم منزل دکتر مؤدب‌الدوله برای معالجه...»^{۴۶}

از ادامه کار این سیرک اطلاعی در دست نیست، تنها موارد موجود، نامه‌ای از فواد قصیری به وزیر امور خارجه است که در آن نوشته است: «... سه سال قبل وقتی که شرکت سیرک طهران منحل شده است آقای زین‌العابدین خان عظیمی (بصیرالممالک) رییس اجرای محاکمات^{۴۷} این وقت مبلغ ۱۵۰ تومان از بابت حقوق دیوان برای حراج سیرک از بنده مطالبه نموده. مبلغ پنجاه تومان نقداً و مبلغ صد^{۴۸} تومان، مبلغ ۵۵ تومان و کسر از بنده گرفته نشود. چون که قادر به تأدیه نیستم و ۹۰ تومان کافی است...»^{۴۹} رییس اداره محاسبات وزارت خارجه نیز در جواب چنین نوشت: «... چنین وجهی به‌عنوان حقوق معادمانی به اداره محاسبات پرداخت نشده. قبض رسمی از دایره اجرا صادر نگردیده است. بنابراین

مقتضی است دیوان محترم محاکمات آقای بصیر الممالک را احضار فرموده با حضور نماینده اداره محاسبات توضیحات خواسته شود.^{۵۰}

در هر صورت ماجرای سیرک تهران به اینجا خاتمه یافت. آنچه در پایان این ماجرا لازم است ذکر شود آن است که نیت و قصد کلی همه دست‌اندرکاران این شرکت صرفاً کسب درآمد مالی بوده و جنبه‌های هنری آن (اگر وجود داشته است) آن قدر با شارلاتانیسم عجین شده که فقط عنوان هنر یا سرگرمی آن باقی مانده بود. به هر حال سیرک نیز مانند برخی دیگر از پدیده‌های هنری غرب، کاریکاتوری از خود به ایران منتقل کرده است و اسناد و مدارک فوق دلیلی بر این مدعا به شمار می‌آید.

پانویسها

۱. سازمان اسناد ملی ایران، اسناد وزارت امور خارجه، اداره محاکمات، محکمه تجارت به شماره تنظیم ۹۱۰۰۱-۷ سواد قرارداد مورخه سه‌شنبه سوم صفر ۱۳۳۸ / ۱۳ آذر ۱۲۹۸ شماره ۴ پرونده.
۲. احتمال فراوانی وجود دارد که محمدعلی معزالدیوان با غلام‌علی فکری ارشاد (معروف به معزالدیوان فکری) نسبت نزدیک داشته باشد. معزالدیوان فکری در سال ۱۲۷۹ ش متولد شده و در زمان ماجرای مذکور حدود ۱۹ سال داشته است. برای زندگینامه مختصر وی ر. ک: جمال‌امید، فرهنگ سینمای ایران، ص ۱۹۹، تهران ۱۳۶۷.
۳. سواد انتقال‌نامه به امضای فزاد قصیری نیز رسیده است. سند نمره ۴ مکرر پرونده
۴. اصل: حرج و مرج.

۵. ورقه عرض حال محمد علی خان معز دیوان ساکن شاه آباد نامه مرحوم شیخ الرئیس علیه حاج علی مصری، مولای سعید مراکش و محمد بن ابراهیم مراکش شغل آرتیست معروف، ساکن کافه لاله زار سند نمرة ۴ مکرر. و عرض حال فؤاد قصیری سند نمرة ۱.
۶. آووکاد - وکیل دعاوی.
۷. اصل: ناضر.
۸. نامه حاج علی مصری و دوستانش علیه فؤاد قصیری به وزارت خارجه، بدون تاریخ، سند نمرة ۲.
۹. سند نمرة ۶ مصالحه نامه به امضای محمد بن ابراهیم، مولای سعید، علی مصری، معز دیوان، فؤاد قصیری و سید کاظم صدیق (وکیل علی مصری و دوستانش).
۱۰. اصل: آرتیست ها.
۱۱. سند نمرة ۲۹ راپورت به رییس محکمه تجارت وزارت امور خارجه.
۱۲. ورقه عرض حال محمد علی خان معز دیوان علیه محمد ابراهیم مراکش تبعه فرانسه سند نمرة ۳۹ مکرر به تاریخ ۲۶ ربیع الاول ۱۳۳۸.
۱۳. سند نمرة ۱۳ ثبت شده شماره ۱۰۷۸، نامه اجزای اداره خیریه دولتی به رییس محاکمات وزارت امور خارجه.
۱۴. بونن.
۱۵. نامه سفیر فرانسه به وزارت خارجه و ترجمه آن، سند نمرة ۱۵ به تاریخ ۲۴ دسامبر ۱۹۱۹.
۱۶. سند نمرة ۱۰، نامه معز دیوان به محکمه تجارت وزارت امور خارجه، بدون تاریخ.
۱۷. سند نمرة ۱۶، نامه مشترک فؤاد قصیری و معز دیوان به رییس محکمه تجارت، ۶ ربیع الثانی ۱۳۳۸.
۱۸. سند نمرة ۲۴، شماره ۲/۳۷۹ به تاریخ ۷ ربیع الثانی / ۸ دی.
۱۹. اوراق استعطاق محاکمات وزارت امور خارجه به تاریخ ۸ ربیع الثانی / ۹ دی، نمرة سند ۲۱ با شماره ثبت ۱۱۱۷.
۲۰. میرزا نورالدین خان پیرزاده (مجیدالملک) از رجال وزارت امور خارجه، متولد ۱۳۰۲ ق در طهران، منشی اول اداره روس، معاون دوم محاکمات، عضو محکمه حقوق محاکمات و... میرزاهاشم خان رجال وزارت امور خارجه، به کوشش ایرج افشار، چاپ اول تهران ۱۳۶۵ ش. ص ۲۱۸.
۲۱. نامه مورخ ۹ ربیع الثانی ۱۳۳۸ / ۱۰ دی ۱۲۹۸، نمرة ۱۱۹، ضمیمه ۱، دوسیه سیرک نمرة ۴۲۶، نامه شماره ۱۵۵، شماره سری ۳۹.

۲۲. ترجمه مراسله سفیر فرانسه به اداره دول غیرهم‌چوار وزارت خارجه مورخه ۴ ژانویه / ۱۴ دی نمره ۱ شماره سری ۳۷.
۲۳. نامه ۹ ربیع‌الثانی فؤاد قصبیری به سیددار اعظم به تاریخ ۹ ربیع‌الثانی / ۱۰ دی، نمره ۷۴۱۰ و شماره سری ۳۳.
۲۴. یادداشت اداره محکمه تجارت به اداره اجرا نمره ۳۵۸۶ شماره سری ۵۶.
۲۵. نامه مورخ ۹ ربیع‌الثانی / ۱۰ دی نمره ۱۵۶، شماره سری ۴۳.
۲۶. نامه بدون تاریخ شماره سری ۴۰ با امضای سیدکاظم به نمایندگی از علی مصری و شرکایش.
۲۷. سند شماره سری ۴۳، ورقه عرض‌حال علی مصری و شرکایش به وزارت امور خارجه.
۲۸. اعلان مورخه ۱۱ ربیع‌الثانی / ۱۲ دی، نمره ۲۲۱، شماره سری ۳۰ به امضای مجیدالملک.
۲۹. نامه مورخ ۱۰ ربیع‌الثانی / ۱۱ دی نمره ۳۳۸۰، به شماره سری ۳۳.
۳۰. راپورت مورخ ۱۵ ربیع‌الثانی / ۱۶ دی به شماره سری پرونده ۵۳.
۳۱. سند شماره سری ۶۳ پرونده به تاریخ ۱۵ ربیع‌الثانی / ۱۶ دی.
۳۲. نامه مورخ ۱۸ ربیع‌الثانی / ۱۹ دی به شماره سری ۶۴ پرونده.
۳۳. روزنامه رعد ۲۰ ربیع‌الثانی / ۲۱ دی ص ۴.
۳۴. ورقه استنطاق محاکمات وزارت امور خارجه شماره سری ۵۹.
۳۵. رأی محکمه دیوان محاکمات وزارت امور خارجه شماره سری پرونده ۶۹ نمره ۱۱۷۹.
۳۶. نامه مورخ ۴ جمادی‌الاولی / ۶ بهمن مدعی‌العمومی وزارت خارجه به اداره نظمی، شماره سری پرونده ۸۷، نمره ۵۸۵، نمره خصوصی ۲۰۹.
۳۷. عریضه فؤاد قصبیری شماره سری پرونده ۹۳ بدون تاریخ.
۳۸. نامه اداره مدعی‌العمومی وزارت عدلیه به مدعی‌العمومی وزارت خارجه مورخه ۳ جمادی‌الثانی / ۵ اسفند نمره ۵۳۵۶، نمره پرونده ۶۲۸، شماره سری ۱۱۸.
۳۹. اصل: طابعمیت.
۴۰. نامه معز دیوان به رییس کل محاکمات وزارت خارجه شماره سری پرونده ۱۰۶.
۴۱. راپورت نمره ۳۴۳۳ کمیساریای نمره ۲ دولت، پلیس اونیفورمه به تاریخ اول حوت، شماره سری پرونده ۹۳.

۴۲. قرارداد مورخ ۱۸ رجب ۱۳۳۸ / ۸ آوریل ۱۹۲۰ / ۱۹ فروردین ۱۳۹۹.
۴۳. میرزا یدالله‌خان، متولد ۱۲۹۶ ق در قزوین، ثبات اداره محاکمات (۱۳۲۳) دفتردار اداره محاکمات (۱۳۳۲). (رجال وزارت خارجه ص ۲۲۱).
۴۴. اصل: فوش.
۴۵. اصل: ملزوم.
۴۶. عریضه مورخه ۱۰ شعبان ۱۳۳۸ / ۹ اردیبهشت ۱۲۹۹ شماره‌سری پرونده ۱۲۵، نمره ۶۶۵.
۴۷. میرزا زین‌العابدین‌عظیمی (بصیرالمالک) متولد ۱۲۹۱ ق، کارگزار خوی (۱۳۲۹) کارگزار سلماس، مأمور فوق‌العاده در قطور (۱۳۳۰)، کارگزار اردبیل، رئیس کمیسیون پیله‌سوار (۱۳۳۳). نام این شخص در رجال وزارت خارجه اشتباهاً میرزا عظیم‌خان بصیرالملک آمده‌است. (رجال وزارت خارجه ص ۱۸۵).
۴۸. اصل: صاد.
۴۹. نامه مورخ ۲۰ ذی‌قعدة ۱۳۴۳، نمره ۹۳۶۲.
۵۰. نامه رئیس اداره محاسبات وزارت خارجه به دیوان محاکمات مورخ ۲۶ رجب ۱۳۰۴، نمره ۹۵۵.

Цирк "Тегеран"

Администрация Цирка "Тегеран" просит всех любителей искусства и молодежи публичной, что по случаю переименования театра для 2-го сентября Цирка "Тегеран" 27 ноября будет устроено 30 вечеров оперы и балета.

Администрация Цирка "Тегеран" просит всех любителей искусства и молодежи публичной, что по случаю переименования театра для 2-го сентября Цирка "Тегеран" 27 ноября будет устроено 30 вечеров оперы и балета.

La direction du Cirque de Téhéran a l'honneur d'informer l'honorable public que par respect les jours de deuil, l'ouverture est renvoyée au 27 Novembre avec les concours de 30 artistes renommés.

La direction du Cirque de Téhéran a l'honneur d'informer l'honorable public que par respect les jours de deuil, l'ouverture est renvoyée au 27 Novembre avec les concours de 30 artistes renommés.

Администрация Цирка "Тегеран" просит всех любителей искусства и молодежи публичной, что по случаю переименования театра для 2-го сентября Цирка "Тегеран" 27 ноября будет устроено 30 вечеров оперы и балета.

اولادہ نعلی وادارہ مارف نیت اعلان شد

بیسیرک طهران

معموما خاطر عموم را مستحسن میدارد نظر
باجتهادات روز قتل نمایش خود تاخیر انداخته
و در شب جمعه ۴ شهر ربیع الاول نمایش با
شکرمی . میت ۲۰ به بازبکر سرور به
مرض نمایش خواهد گذارد .

خوانان لاجوار جنب طلبه فاروس

مطابق «طهران»

دیورنگ لائبریری

پتھریا، لاہور

شب جمعہ شبہ 14 ع 13 اور شنبہ 15 ع 14
پاک نصابی پبلشرز کراچی، لاہور، اسلام آباد
ذاتی کتب خانہ، کراچی، لاہور، اسلام آباد
روانشناسی ذیلی پبلشرز، لاہور، پاکستان
پراپرٹی کتب خانہ، کراچی، لاہور، اسلام آباد

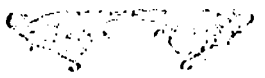

- ۱۔ دیورنگ لائبریری
- ۲۔ دیورنگ لائبریری
- ۳۔ دیورنگ لائبریری
- ۴۔ دیورنگ لائبریری
- ۵۔ دیورنگ لائبریری
- ۶۔ دیورنگ لائبریری

پتھریا، لاہور

دیورنگ لائبریری، پتھریا، لاہور، پاکستان
پتھریا، لاہور، پاکستان
پتھریا، لاہور، پاکستان
پتھریا، لاہور، پاکستان

لاہور، پاکستان

دارالتجما وزارت امور خارجه

۱۹۱۹

مورد ختم ۲۳ دسامبر ۱۲۴۰

موضوع: بصره و عسقلان

باعتبار تصرف و احترام بطبع آن جناب برین مندرمز دران نام سبه ایران
برادران سیرک طرزان با دو نفر اکی سبه فرانس و یک نفر فرانسوی
شرکتی است و از قرار سبه در سواداها رسیدارند در لیس ۲۳ دسامبر ۱۹۱۹
در موقع ناشر در در سیرک ایستگاه دولت چین را از دخول مانع شده اهل
داشته است در چون سیرک در کنت شده دیگر ناشر نخواهد بود. سیر دافتر فرانس
بطریق سبطی را ضبط نموده و چون را دافتر شرکت در بصره ناشر بروج
غیر است.

چون نظر بر این قبیل و قانع و هر چه است که با سبه در سواداها در سواداها
آن جناب بکنند است که فرانسوی که در سواداها در سواداها در سواداها
نایند و در کنتش را در سواداها در سواداها در سواداها در سواداها
برای ...

— ПЕРСОНАЛЬНЫЙ ПАСПОРТ —

Выдан в городе Вло и авторство в то же.

составляет

Составляет удостоверение
Составляет удостоверение
Составляет удостоверение

- Воронежская губерния Воронеж на правле
- Воронежская губерния Милославск
- Воронежская губерния
- Воронежская губерния
- Воронежская губерния
- Воронежская губерния

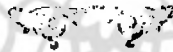
Воронежская губерния Воронеж на правле

Воронежская губерния Милославск

Воронежская губерния Воронеж на правле

Воронежская губерния

Воронежская губерния

بلیط اشرفی

سیرک طهران واقعه درخیا بان لاله زار کرچه

حاج معین لتجار بوشهری

دارنده این بلیط جناب

اوقات حتی ورود بنمایش حاله اسم

شهری برج

مدیر کل سیرک اشرفی